

УДК 316.61–058.862:34

О. М. Полякова

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ СОЦІАЛІЗАЦІЮ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Стаття присвячена проблемі правової соціалізації дітей-сирит та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в інтернатних закладах. На основі системного розуміння соціально-педагогічних факторів процесу правової соціалізації, автор, відповідно до предмету дослідження, робить спробу аналізу такого їх виду, як власне педагогічні соціальні фактори. У висновках проголошується необхідність удосконалення процесу соціального супроводу дітей-сирит і дітей, позбавлених батьківського піклування, засобами оптимізації його законодавчої бази та подальших наукових розвідок.

Ключові слова: *правова соціалізація, діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування.*

Постановка проблеми. Відповідно до сучасних суспільних трансформаційних процесів, що спрямовані на покращення стану дитини в суспільстві, українська держава задекларувала поступ до: законодавчого закріплення норм соціального захисту дітей відповідно до міжнародного права; впровадження програмно-цільового підходу до вирішення завдань охорони дитинства; удосконалення механізму фінансової підтримки сімей із дітьми; розширення участі громади й неурядових організацій у подоланні проблем уразливих груп населення тощо [5]. Проте серед усієї групи дітей можна виокремити декілька підгруп, становище яких досі залишається таким, що великою мірою не відповідає міжнародним орієнтирам. Однією з таких підгруп є діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Зокрема, згідно з даними Аналітичного звіту «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» (2010), в Україні спостерігається низька ефективність реалізації законодавчих норм щодо бронювання робочих місць для осіб із числа дітей-сирит та дітей, позбавлених батьківського піклування. Також результати опитування доводять низьку ефективність, а подекуди й повну відсутність, соціального супроводу осіб із числа дітей-сирит та дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки жоден з опитаних не зазначив, що він перебував під соціальним супроводом центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Між тим, такий вид соціальних послуг передбачений законами України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» й «Про організаційно-правове забезпечення соціального

захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Майже половина випускників інтернатних закладів не мають ніякого житла, де б вони могли поселитися після випуску з інтернатної установи. Крім того, значна частина вихованців, які мають закріплене за ними житло, не можуть або не хочуть повертатися до нього (аварійний стан житла, несприятливий соціально-психологічний клімат в сім'ї або в інших родичів). Випускники інтернатних закладів, зазвичай, не мають жодного досвіду вирішення подібних питань (досягти або поновити юридичне право проживати в певному приміщенні, зробити ремонт, організувати свій побут тощо). Половина респондентів, які виховувалися в інтернатних закладах, зазначили, що під час їх перебування в інтернатних закладах вони зазнавали насильства з боку педагогічних працівників інтернатних закладів. Кожен сьомий випускник інтернатного закладу пережив на собі жорстоке ставлення з боку педагогічних працівників закладу або знає про такі випадки стосовно інших дітей [1].

Відповідно, для значної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, внаслідок неефективної роботи системи соціально-правового захисту в Україні, звичними стали такі явища, як нервові зриви, депривація, соціальна дезадаптація.

Водночас, перед сучасним українським суспільством гостро постає проблема гармонізації відносин: у ньому зафіксовано стабільно високий рівень правопорушень і злочинів, кількість яких зростає протягом останніх років. На жаль, серед вихованців і випускників інтернатних закладів кримінальна поведінка фіксується значно частіше, ніж у дітей, які виховуються в родинному середовищі [1]. Адже саме незадовільний стан соціально-правового захисту цієї категорії дітей виступає однією з передумов, що спонукають їх до формування відсутності соціальної відповідальності за свої вчинки, правового нігілізму, який, зазвичай, переростає у протиправну, злочинну, асоціальну поведінку.

Таким чином, проблема правової соціалізації цієї категорії дітей є особливо актуальною й тісно пов'язана зі станом їх соціально-правового захисту. Це дозволяє розглядати процес правової соціалізації дітей у соціально-педагогічній площині.

Аналіз актуальних досліджень. Останніми роками в соціальній педагогіці здійснено низку доробків щодо: визначення теоретичних засад процесу соціалізації особистості в цілому (О. Безпалько, А. Капська, А. Мудрик, С. Пальчевський, С. Савченко, С. Харченко, М. Фіцула та ін.) та правової соціалізації зокрема (І. Ковчина, Ж. Петрочко, М. Подберезький,

М. Фіцула та ін.); вивчення організаційно-правових і методичних основ правової соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (В. Гуляіхін, С. Широ та ін.). Також, на сучасному етапі, активно розробляється проблема соціально-правового захисту цієї категорії дітей (І. Зверєва, І. Ковчина, Г. Лактіонова, Л. Пірог, Ж. Петрочко, Т. Піддубна, Є. Рибінський та ін.).

Мета статті – здійснити спробу аналізу стану соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в аспекті їх правової соціалізації.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать результати сучасних наукових досліджень, правова соціалізація – це тривалий процес створення системи правових аксіолантів, що детермінують громадські орієнтири, соціальні настанови та норми суспільного поведіння людини. Правова соціалізація обумовлюється соціокультурним середовищем буття індивіда. Її провідною функцією визначається формування системоутворюючої ціннісно-змістовної компоненти правосвідомості, завдяки якій суб'єкт має можливість успішно долучитися до соціального простору [4, 59].

Ефективність процесу правової соціалізації визначається широким колом відповідних чинників. На нашу думку, системно їх представляє російський науковець А. Столяренко, виокремлюючи групи соціально-педагогічних факторів у широкому розумінні: 1) власне педагогічні соціальні фактори; 2) педагогічно-значущі соціальні фактори [9].

За щільністю зв'язків зі специфікою проблем законності та правопорядку, соціально-педагогічні фактори правової соціалізації дослідник поділяє на: 1) фонові, 2) правові, 3) криміногенні та 4) кримінальні. Кожна із визначених груп факторів структурується на дві аналогічні підгрупи: педагогічно значущі фактори та власне педагогічні фактори [9].

Відповідно до визначеної вище мети нашої статті, ми не претендуємо на охоплення аналізом усієї системи соціально-педагогічних факторів правової соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сучасній Україні, а вважаємо за необхідне здійснити спробу дослідити питання впливу на досліджуваний процес власне педагогічних соціальних факторів.

Уточнимо, що під власне педагогічними соціальними факторами процесу правової соціалізації розуміються педагогічна підсистема правової сфери суспільства, народна педагогіка, система загальної та професійної освіти, система правового виховання населення, педагогічні цілі, завдання, зміст, форми й методи педагогічних систем і процесів, особистість і

діяльність учителів, викладачів і інших працівників освітніх установ, педагогічне спілкування, педагогічний вплив, педагогічні умови тощо [9].

В аспекті окресленого завдання, насамперед, вважаємо за необхідне зазначити, що останнім часом спостерігаються позитивні зрушення щодо забезпечення соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. А саме:

1. Вдосконалюється правова база зазначеного процесу:

– спільним наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту та Міністерства соціальної політики від 10.09.2012 № 995/557, зареєстрованим у Міністерстві юстиції 20 вересня 2012 року за № 1629/21941, затверджено нове Положення про дитячі будинки та загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [7].

– за дорученням Президента України, у 2012–2013 роках триває процес розробки й затвердження регіональних програм забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проте, станом на 4 грудня 2012 року, відповідні програми затверджені лише в половині областей України, а кошти на їх реалізацію передбачені лише у восьми з них [2].

2. Посилюється контроль держави за виконанням організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [8].

Зазначене свідчить про наявність поступу в напрямку поліпшення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа в цілому, а також про посилення контролю за захистом їх прав на: освіту, проживання в безпечному фізичному й психічному середовищі, бути вислуханими та почутими; шанобливе ставлення до їх особистості й почуттів, серйозне та уважне ставлення до їх проблем, допомогу, забезпечення житлових прав та ін.

Водночас, у системі соціальної взаємодії дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, залишається неподоланим розрив між досвідом повсякденності та системою задекларованих правових норм, правових інститутів. Зокрема:

– у сучасній системі освіти України наявні факти дискримінації дітей – учнів і випускників інтернатних закладів – за станом здоров'я та соціальним походженням: «Незважаючи на пряму заборону закону (стаття 18 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»), у

більшості областей дотепер зазначають у назвах загальноосвітніх шкіл-інтернатів категорії вихованців за ознаками соціального походження або стану здоров'я. ... Атестат про освіту випускників цих закладів має містити виключно інформацію про рівень освіти, і жодним чином у ній не має бути інформації про стан здоров'я дитини або соціальний стан сім'ї, в якій виховується ця дитина. Ця назва ставить тавро на все подальше життя дітей – випускників інтернатних закладів» [3];

– надання соціальних послуг дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які виховуються в інтернатних закладах України, відбувається на безальтернативних засадах, є високою мірою формалізованим, підпорядкованим обмеженим умовам сучасної інтернатної структури. Внаслідок зазначеного «в інтернатах знаходяться різні категорії дітей: розумово відсталі, діти з фізичними вадами, діти, які залишилися без батьківського піклування. І ... їм усім надається однаковий комплекс соціальних послуг» [6];

– у соціально-педагогічному середовищі інтернатних закладів досі широко розповсюджені факти насильства та, навіть, жорстокого поводження з вихованцями [1];

– гострими залишаються проблеми професійної освіти, працевлаштування й забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, житлом [2].

Зазначена ситуація загрожує продукуванням у цієї категорії дітей позиції розгубленості, нерозпізнавання або відчуження права як системи норм, що насаджуються штучно, не відповідають колективному й соціальному досвіду, а отже – є загрозою в аспекті їх ефективної правової соціалізації.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, з метою аналізу питання правової соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, були вивчені власне педагогічні соціальні фактори досліджуваного процесу. Виявлений нами стан проблеми зумовлює необхідність:

– на законодавчому рівні – розробки проекту Постанови Кабінету Міністрів України Про порядок здійснення соціального супроводу осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

– на рівні наукових досліджень – обґрунтувати, розробити шляхи вдосконалення соціального супроводу осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, особливо після їх випуску з інтернатних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітичний звіт «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» (за результатами соціологічного опитування) / О. М. Балакірева, І. М. Чернін, О. М. Хмелевська та ін. – К. : Український Інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Фонд Ріната Ахметова «Розвиток України», Український центр соціальних реформ, 2010. – 106 с.
2. Виступ Президента на Всеукраїнській нараді з питань захисту прав дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/26235.html>.
3. Виступ Уповноваженого Президента України з прав дитини на нараді щодо соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка проводилась Міністерством освіти і науки, молоді та спорту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/22919.html?PrintVersion>.
4. Гуляихин В. Н. Решение проблемы правовой социализации воспитанников интернатных учреждений на основе компетентностного подхода [Электронный ресурс] / В. Н. Гуляихин, С. В. Широ // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. – 2011. – № 3. – С. 59–64. – Режим доступа : http://new.volsu.ru/upload/medialibrary/7c2/5_wblwqaahmulyihss_wvxzjjd.pdf.
5. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Ж. В. Петрочко ; Ін-т пробл. виховання . – К., 2011. – 44 с.
6. Покинуті діти: що приховують зачинені двері інтернатів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.prostir.ua/?news=1922&lang=ukr>.
7. Положення про дитячі будинки та загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z1278-04>.
8. Роль прокурора щодо захисту прав дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/actual.html?_m=publications&_t=rec&id=121154.
9. Столяренко А. М. Юридическая педагогика: курс лекций / А. М. Столяренко. – М. : Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ» ; Издательство «ЭКМОС», 2000. – 496 с.

РЕЗЮМЕ

О. М. Полякова. К вопросу о правовой социализации детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения.

Статья посвящена проблеме правовой социализации детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения, которые воспитываются в интернатных учреждениях. Основываясь на системном понимании социально-педагогических факторов процесса правовой социализации, автор, в соответствии с предметом исследования, предпринимает попытку анализа такого их вида, как собственно педагогические социальные факторы. В выводах акцентируется необходимость усовершенствования процесса социального сопровождения детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения, средствами оптимизации его законодательной базы и дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: правовая социализация, дети-сироты, дети лишенные родительского попечения.

SUMMARY

O. Poljakova. The question of law socialization of children-orphans and children deprived of parental care.

The article deals with the problem of legal socialization of children-orphans and children deprived of parental cares, which are brought up in institutions. Author is based on the systemic understanding of socio-educational factors of the process of legal socialization in accordance with the subject of study and attempts to analyze this kind of actual teaching social factors. In the conclusions the author emphasized the necessity of improving the process of social support for orphans and children deprived of parental care by optimization of its legal framework and further scientific research.

Key words: legal socialization, children-orphans, children deprived of parental care.

УДК 373.015.31:502/504

С. В. Роман

Луганський національний університет

СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ВІДНОШЕННЯ ШКОЛЯРІВ ДО ПРИРОДИ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Для підвищення ефективності формування еколого-гуманістичних цінностей школярів представляється перспективним методичне використання в педагогічному процесі всього комплексу різноманітних факторів (психолого-педагогічних механізмів, системи методологічних принципів, методів і прийомів), що забезпечують становлення гуманного відношення до природи, сприйняття її як самоцінності і як суб'єкту. Проаналізовано етапи, психологічні рівні, механізми пізнання особистістю навколишнього середовища і системи параметрів, яка дозволяє визначити ступінь сформованості в школярів суб'єктивного відношення до природи і є одним із критеріїв ефективності екологічного виховання.

Ключові слова: психолого-педагогічні основи, формування, суб'єктивне відношення до природи, еколого-гуманістичні цінності, шкільна освіта.

Постановка проблеми. Аналіз наслідків невпинно зростаючого антропогенного впливу на довкілля доводить, що саме антропоцентрична екологічна свідомість як психологічна основа екологічно безграмотних дій людини в довкіллі, результатом якої є ініційовані нею численні екологічні кризи і навіть екологічні катастрофи, призвела сьогодні до необхідності створення нової системи взаємодії людини і природи, основою якої має бути ідея стійкого екологічно безпечного коеволюційного розвитку суспільства і природи. Оскільки саме визнання, усвідомлення та дотримання особистістю вимог взаємозалежного, взаємообумовленого шляху розвитку цивілізації і природи є сьогодні єдиною можливою умовою збереження самої людини як біологічного виду: йдеться про необхідність визначення найбільш важливих напрямків підготовки молодого покоління до екологічно доцільної діяльності в довкіллі. Серед них пріоритетним є